

Таццяна ШАМЯКІНА,
доктар філалагічных навук

ПРЫРОДНЫЯ ФАКТАРЫ Ў ФАРМІРАВАННІ ТВОРЧАЙ АСОБЫ ІВАНА ШАМЯКІНА

ЭСЭ-ГІПОТЭЗА

Пра Івана Шамякіна пісалі шмат, у тым ліку самыя вядомыя ў Беларусі даследчыкі, акадэмікі – В. Каваленка, І. Навуменка, У. Гніламёдаў. Выхад у свет 23-томнага Збору твораў Івана Шамякіна (2007–2014) з грунтоўнай прадмовай У. Гніламёдава садзейнічаў больш уважліваму сучаснаму прачытанню творчасці класіка. Менавіта У. Гніламёдаў назваў І. Шамякіна “летапісцам дзвюх эпох”, і словы гэтыя аказаліся ў дачыненні да Івана Пятровіча не проста дакладнымі, а крылатымі. Збор твораў рыхтаваўся пад кіраўніцтвам члена-карэспандэнта НАН Беларусі М. Мушынскага, які ў працэсе працы зрабіў таксама і “Летапіс жыцця і творчасці І. Шамякіна”. На жаль, Міхась Іосіфавіч не паспеў давесці справу да канца, таму поўнай яе назваць нельга. Тым не менш гэта надзвычай каштоўная кніга, важкі ўнёсак у беларускае літаратуразнаўства, бо тут маюць значэнне не толькі шматлікія, часта малавядо-

мыя, факты з жыцця празаіка, але і замацаванне метадалагічных асноў такога кшталту рэдкіх выданняў. Адрэзак тэксталагіі Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, які рыхтаваў Збор твораў, выдаў на падставе сваіх даследаў зборнік артыкулаў, якія больш грунтоўным аналізам дапоўнілі прадмовы, пасляслоўі і каментарыі да тамоў.

Аднак у дні святкавання 100-годдзя з дня нараджэння І. Шамякіна чытачоў, магчыма, зацікавіць уласна асоба пісьменніка. Сёння *псіхалогія творчасці*, як і ў цэлым псіхалогія, робіцца адной з самых актуальных і перспектыўных навук. Веданне яе базавых палажэнняў дапамагае ў любой сферы дзейнасці: чым бы чалавек у жыцці ні займаўся, поспех яму забяспечыць творчы падыход да любой праблемы. Фарміраванне крэатыўных здольнасцяў у выдатных асоб тут можа быць паказальным прыкладам.

Тэорый таленавітасці, геніяльнасці, якія прэтэндуюць на навуковасць, сёння існуе некалькі, хоць ні адна афіцыйна акадэмічнай навукай не прызнана. Так, моднай лічыцца *наасферная* гіпотэза. Тэорыю наасферы распрацаваў выдатны рускі вучоны Уладзімір Вярнадскі ў 1920–1930-я гг. Часам да яго імені дабаўляюць імёны французскіх даследчыкаў П’ера Тэяра дэ Шардэна і Эдварда Леруа. Але названыя асобы ў пачатку 1920-х гг. слухалі лекцыі У. Вярнадскага ў Сарбоне і, натуральна, знаходзіліся пад уплывам яго ідэй.

Наасфера – сфера розуму (ад грэч. *naas* ‘розум’), агульнае *псіхаполе* ўсяго чалавецтва, з якога некаторыя людзі тонкай псіхічнай арганізацыі як быццам чэрпаюць ідэі і вобразы. Механізм гэтага працэсу пакуль невядомы, але можна меркаваць, што найбольш верагодны канал сувязі з наасферай – *снабачанні*. З гісторыі вядомы і так званыя ўнутраныя галасы – у Сакрата, у Жаны д’Арк. Але хоць пішуць пра наасферу ўсё часцей, тут застаецца шмат загадак.

Паколькі наасферу нельга аддзяліць ад касмічных законаў і біясферы Зямлі, то ў вывучэнні фарміравання творчых асоб мы вымушаны ад гэтых базавых паняццяў адштурхоўвацца.

Яшчэ ў канцы XIX ст. выдатны італьянскі псіхолаг Чэзарэ Ламброза, на працы якога і сёння часта спасылаюцца, звяртаў увагу на неабходнасць, вывучаючы творчую асобу, ведаць геаграфічныя, кліматычныя, увогуле прыродныя ўмовы яе фарміравання. На практыцы, у канкрэтным разглядзе творчасці пісьменнікаў, гэта рэдка вытрымлівалася – у асноўным заўсёды звярталася ўвага на біясцыяльныя і сацыяльныя фактары: уплыў сям’і, асяроддзя, грамадства, абставін жыцця.

Іван Шамякін нарадзіўся на паўднёвым усходзе Беларусі – у вёсцы Карма Добрушкага раёна Гомельскай вобласці. У геологаў свае меркаванні накіраваны дадзенага рэгіёна, але я думаю, што гэта былое дно так званага мора Герадота, як і ўсё Палессе. Прычым размяшчалася мора і тое, што ад яго засталася, на так званай Рускай платформе, магутнасць чахла якой тут – 500–700 м, а пад ім пароды моцнага базальтавага фундаменту. З карысных выкапняў – торф, гліна, пясок. Невыпадкова ў Добрушцы працуе адзін з найбольш вядомых на постсавецкай прасторы завод фарфаравых вырабаў, а фарфор робіцца з гліны. Такім чынам, зямля несла на сабе дастаткова разнастайныя пласты. І ў кожнага такога пласта свая, так бы мовіць, *аўра*, як яна ёсць у кожнага чалавека.

Выказаная думка ўзнікла ў мяне пад уплывам збору эсэ “Залатая ружа” Канстанціна Паўстоўскага. Аўтар апісвае знаёмства з таленавітым геологам Шацкім, які лічыўся псіхічна хворым. Ён ва ўсім выглядаў як нармальны чалавек, прычым эрудыт, надзвычай цікавы суразмоўца, але ў яго быў “пункцік”, чаму ўрачы і запісалі яго ў вар’яты. Як геолог Шацкі вывучаў пласты, на якіх стаяў яго родны горад Ліўны. Ён меркаваў, што пласты дэвонскага вапняку негатывна ўздзейнічаюць на псіхіку жыхароў горада, за якімі сапраўды замацавалася нядобрая рэпутацыя зладзеяў. Я думаю, што геолог, магчыма, меў рацыю: у розных геалагічных пластах заключана моцная энергія, што выпраменьваецца на паверхню зямлі.

Паўстоўскі апісваў падзеі пачатку 1930-х гг. А ў наш час усё большую папулярнасць атрымлівае біяэнергаінфарматыка (БЭІ) – навуковы напрамак, які вывучае інфармацыйна-энергетычныя стасункі ў прыродзе і ў грамадстве. У БЭІ заключаны элементы пошуку новых парадыгмаў, што маюць псіхалагічны аспект, звязваюць псіхіку чалавека з самымі рознымі сістэмамі жывога і нежывога (а ў сусвецце ўсё жывое, а значыць, усё валодае свядомасцю).

Такім чынам, у Добрушскім раёне пераважалі пяскі, гліна, торф, дададзім і неўрадлівыя глебы, як у большасці рэгіёнаў Беларусі. На характар беларусаў дрэнна гэтыя рэчывы не ўплывалі, але ці мелі яны ў дастатковай колькасці ўсе мікраэлементы, неабходныя для нармальнага фізіялагічнага развіцця людзей?

Гэта што тычыцца зямлі. А цяпер пра неба. Адной з самых папулярных навуковых тэорый XX ст. з’яўляецца *геліябіялогія* нашага земляка Аляксандра Чыжэўскага (ён родам з Гродзеншчыны). Чыжэўскі, вучань К. Цыялкоўскага, даказаў залежнасць жыцця індывідаў і нават вялікіх соц്യумаў ад тых ці іншых працэсаў на Сонцы. Праўда, яшчэ нашы продкі славяне цудоўна ведалі, што яны – “дзеці сонца”, з ім звязана не толькі гаспадарчая дзейнасць, але і святы, абрады, фактычна ўвесь побыт. Уласна, геліябіялогія – толькі сегмент вялікага напрамку ў навуковым дыскурсе, які бярэ пачатак ад старажытнай астралогіі. Астралогія прайшла шматтысячагадовы шлях развіцця: у кожнага манарха, пачынаючы ад Старажытнага Егіпта і Вавілона, былі сярод служак астралагі, без чых рэкамендацый ні адна справа не рабілася. Вераць у астралогію, лічаць яе сур’ёзнай навукай (яна ж заснавана на матэматыцы, на складаных разліках) і многія сучаснікі. Астралогія, безумоўна, не навука, а паранавука, але адносна ісціну сцвярджае – залежнасць жыцця асобнага чалавека і груп людзей ад касмічных фактараў. Лёс асобы не прама вызначаецца размяшчэннем зорак і планет на небе, але ясна, што космас, і найперш Сонца, аказваюць выключнае ўздзеянне на Зямлю, на яе прыроду і, адпаведна, на гаспадарчае і нават палітычнае быццё грамадства.

Працэсы, што адбываюцца на Сонцы, цыклічныя. Ёсць цыклы на мільёны гадоў, на сотні тысяч, на сто гадоў, на адзінаццаць гадоў. Але для людзей найбольш відавочныя – унутрыгадавыя. Беларускія класікі Янка Купала, Кузьма Чорны, Васіль Быкаў нарадзіліся летам. Іх асобы і творчасць нясуць, безумоўна, святло і дабро, сонечныя па сутнасці. Але, мне здаецца, светаадчуванне ў іх драматычнае. Якуб Колас, Андрэй Макаёнак, якія нарадзіліся восенню, Максім Багдановіч, Іван Шамякін, Іван Мележ, якія нарадзіліся зімой, больш жыццярадасныя па светаадчуванні. Таму што вызначальны, на маю думку, не момант нараджэння, а момант зачацця. У народжаных восенню і зімой зачацце – вясной, *перынатальны перыяд* прыйшоўся на сонечныя, светлыя, цёплыя дні. Нездарма ва ўсходніх краінах – Кітаі, Карэі, Японіі – пачатак жыцця чалавека лічыцца не з дня нараджэння, а з дня зачацця. Але паколькі вылічыць такі дзень не заўсёды ўдаецца, то ўсім толькі народжаным дзецям у Азіі адразу прыбаўляюць адзін год.

Безумоўна, не толькі перынатальны перыяд, але і абставіны жыцця накладваюць адбітак на характары мастакоў і іх светаўспрыманне, скажам, смяротная хвароба М. Багдановіча не магла не паўплываць на творчасць, якая, тым не менш, у цэлым жыццесцвярдзальная. Я добра памятаю і цяжка хворага апошнія дваццаць гадоў яго жыцця І. Мележа. Але ён пераадолеваў хваробу штодзённай працай, што нязменна даравала радасць, таму стварыў свой адметны, выключна гарманічны, ва ўсім беларускі эпічны стыль, на якім ніяк не адчуваюцца цяжкасці існавання аўтара. Таму што асноўнае закладзена прыродай. Як гавораць, талент – ад Бога (ад прыроды), але характар таленту можа быць розны.

Шамякін па *псіхатыпе* (а псіхатып – прыроджаная якасць) надзвычай жыццярадасны. Я памятаю яго дастаткова маладым, ды нават і сталым – да пачатку 1990-х гг., як смяшлівага чалавека (нездарма ён пасябраваў з Макаёнкам, які яго пастаянна смяшыў), іранічнага да многіх з’яў у грамадстве і самаіранічнага, а таксама выключна дапытлівага і цікаўнага да самых розных праяў жыцця.

Умовы фарміравання чалавека, будучага пісьменніка, шмат што вызначаюць у яго творчых прыхільнасцях, нават у яго *стылі*. Дзяцінства І. Шамякіна, з аднаго боку, праходзіла ў адасобленым, фактычна патрыярхальным свеце – у вёсцы 1920-х гг., часта проста ў лесе (на так званых *стражах*), а з другога боку, сям’і даводзілася часта пераязджаць. Адчуванне ўтульнасці аселага жыцця час ад часу страчвалася, балюча ранячы душу эмацыйна-ўражлівага хлопчыка. І тым не менш дынамізм сюжэтаў І. Шамякіна можна паставіць у залежнасць менавіта ад гэтай звычкі і заўсёднай гатоўнасці да руху, да перасоўвання ў прасторы, да пастаянных змен.

Яшчэ адна важная адметнасць стылю І. Шамякіна тычыцца псіхалагізму: у яго не ўнутраны свет чалавека падключае да працы аб’ектыўны, знешні свет, а наадварот, знешні свет вызначае псіхалагічныя працэсы. Гэта невыпадкова. Бацька Шамякіна – не селянін, не вольны землепрацаўнік, дзейнасць якога гарманічна ўпісана ў прыродныя рытмы, а служачы, дзяржаўны чалавек, ляснік. Хатнія размовы пра службу, пра начальства, пра ўзаемаадносіны з калегамі і сялянамі, ды і неабходнасць пераездаў, выкліканых залежнасцю ад ведамаснай бюракратыі, рана, так бы мовіць, сацыялізавалі таленавітага ад прыроды юнака. Шамякін так і ўвайшоў у літаратуру – адным з самых сацыяльных беларускіх пісьменнікаў ХХ ст.

З іншага боку, сям’я фактычна заставалася сялянскай. Усю работу на полі, у агародзе, нагляд за свайскай жывёлай і хатнюю працу цягнула на сабе маці Сынклеція Сцяпанаўна, выконваючы

абавязкі і за мужчыну, і за жанчыну. Маленькі Іван дапамагаў маці, асабліва летам. Адзін з яго абавязкаў – пасвіць свайскую жывёлу ў лесе, на палянах. Выдатны рускі паэт Сяргей Ясенін у праявістым трактаце “Ключы Марыі” небеспадстаўна сцвярджаў, што менавіта пастухі ў старажытнасці сталі першымі паэтамі. Сапраўды, большасці беларускіх пісьменнікаў у дзяцінстве давялося пасвіць статкі. А гэта прывучала да *сузірання з’яў*, працэсаў у прыродзе і, значыць, выхоўвала тонкасць і абвостранасць успрымання, уменне заўважаць дробязі і нюансы прыроднага жыцця. У той самы час звыклая адзінота спрыяла рэфлексіі, паглыбленню ва ўласную душу, саманазіранню. Так фарміраваліся, уласна, усе мастакі. Так фарміраваўся і Шамякін. Прырода ўвайшла ў яго сэрца як Радзіма, вобразы прыроды – праекцыя радзімы. Прычым у Шамякіна – менавіта як сацыяльнага аўтара – можна заўважыць імкненне пераносіць прыродную гармонію на чалавечае грамадства. Шамякін – ідэаліст, бо заўсёды спадзяваўся на лепшае, ва ўсялякім разе марыў пра лад у свеце, пры гэтым пільным вокам заўважаў у ім шматлікія антаганізмы. На ўсіх этапах творчасці ў яго можна прасачыць тугу па прыроднай прыгажосці і прагу адкрыць ці сцвердзіць яе ў соцыуме. З дзяцінства назірае ён прыродныя рытмы, пераконваецца ў разумнасці, этанакіраванасці і лагічнай арганізаванасці прыродных з’яў і падсвядома пераносіць быццёвую арганізаванасць і разумнасць на дзяржаўны лад. А лад – сацыялізм, – на думку Шамякіна, самы справядлівы і вышэйшы з магчымых, вольны толькі асобныя людзі не дасягнулі да такога дасканаласці ладу і пераадоляюць суцэльнаму руху наперад (хоць канкрэтных людзей усё ж заўсёды апраўдваў і ўмеў дараваць ім недахопы).

Заняпад сацыяльнага ладу і разбурэнне СССР супалі ў пісьменніка з асабістай трагедыяй – стратай сына, а таксама адчуваннем выпадзення з агульнага рытму, прадчуваннем ідэйна-маральнай катастрофы грамадства. У апошнія дзесяцігоддзі жыцця ён напісаў шмат, і ёсць рэчы значныя, ва ўсялякім разе, не пазбаўленыя ранейшага майстэрства, але гэта інерцыя прафесіяналізму, актуалізацыя іншых архетыпаў, чым у папярэдняй творчасці, – негатыўных. Я ж памятаю той час, калі ён працаваў натхнёна, радасна, а таму асабліва плённа. Аптымістычны і адначасова рамантычна-сентыментальны пафас творчасці быў абумоўлены як асабістымі рысамі характару, у цэлым жыццярадаснага, так і пэўнымі ўмовамі фарміравання – пастаянным знаходжаннем на ўлонні прыроды, прычым у розных мясцінах багатай на ландшафты Гомельшчыны.

Генетычныя карані Шамякіна, як я сказала, – у вёсцы Карма Добрушкага раёна. Адсюль пахо-

дзяць яго бацькі, дзяды, усе продкі. Карма – гэта маленства, знаходжанне ў родавай суполцы, першыя вясковыя ўражанні. Творчае ж развіццё пісьменнік пачынае з вёскі Пракопаўка, куды прыехаў пасля дэмабілізацыі ў 1946 г. да жонкі, якая працавала тут фельчарам-акушэркай, і да пяцігадовай дачкі Ліны. Уражанні ад Пракопаўкі ўвасоблены ў пятай аповесці “Мост” з пенталогіі “Трывожнае шчасце”, часткова ў раманах “У добры час” і “Крыніцы”. У старэйшай дачкі Шамякіна Ліны Іванаўны засталася ўражанне пра той час як вельмі шчаслівы: жылі страшна бедна, але з надзеяй на лепшае. Бацькі маладыя, энергічныя, працавітыя, любімыя ў народзе; да Шамякіна прыйшла першая літаратурная слава.

Згаданыя раманы, хоць і навяенныя Пракопаўкай, Шамякін пісаў ужо ў вёсцы Церуха Гомельскага раёна. Некалі ён пражыў тут адзін год, калі вучыўся ў пятым класе. Выключна прыгожая прырода вакол Церухі асабліва кранула сэрца хлопца (і, значыць, заклалася глыбока ў падсвядомасці), але галоўнае – тут ён сустрэў будучую жонку – карэнную церушанку Марыю Філатаўну Кротава. Год, праведзены падлеткам у Церусе, я лічу *імпрэсінгам* Шамякіна. Імпрэсінг у псіхалогіі творчасці – найбольш яркае ўражанне, якое запала ў душу чалавека, мастака (як правіла, у дзяцінстве), і шмат што вызначыла ў яго далейшым жыцці і творчасці.

Вялікая, хоць і трохі меншая за Карму, вёска Церуха названа па рэчцы – прытоку Сожа. У назве, якая на першы погляд выглядае неславянскай, гучыць, аднак, выразны корань *рух*. Сёння ваколіцы вёскі – папулярная зона адпачынку мясцовага падпарадкавання на тэрыторыі Гомельскай вобласці. Пасля выбуху ЧАЭС значэнне курортнай зоны ў Церусе асабліва вырасла, паколькі з-за ружы вятроў сюды не заносіліся радыеактыўныя воблакі і на зямлю не выпадалі атрутныя нуклідны. Незвычайнасць мясцовасці я заўважыла даўно. Хутчэй за ўсё, сюды не заходзіў апошні ледавік, што, як вядома, спаўзаў “языкамі”, паміж якімі заставаліся свабодныя зоны, дзе дзякуючы добрай інсалацыі, можна сказаць, квітнелі паселішчы *барэалаў* – абарыгенаў Еўропы. З таго часу рэгіён так і застаўся ў многім незвычайны. Дастаткова сказаць, што вёска ляжыць на суцэльных пясках – пляжах мора Герадота. Пясок бялюткі, кварцавы, асабліва прыгожы на берагах ракі. Ён здаўна выкарыстоўваўся ў рамеснай вытворчасці: недалёка ад вёскі размяшчаецца некалькі паселішчаў з назвамі *Гута – Сцюдзёная Гута, Новая Гута*. Апошняя сёння – мытня, пераезд у суседнюю Украіну, мяжа з якою – за 8 км ад Церухі.

На пясках павырасталі магутныя сасновыя бары, у якіх поўна вадзілася звяроў і птушак,

выспявалі ягады і грыбы яшчэ нават у 1950–1960-я гг., а тым больш у часы дзяцінства Шамякіна. Вось чаму, хоць глеба рэгіёна і неўрадлівая, тут здаўна сяліліся людзі, што карміліся з лесу, з рэчкі, а таксама з рамяства, карыстаючыся блізкасцю да горада Гомеля, а таксама да старажытнага Чарнігава.

Прыгажосць вакол Церухі на ўсё жыццё ўвайшла ў сэрца будучага пісьменніка. У 1951 г. на грошы Сталінскай прэміі за раман “Глыбокая плынь”, у якім пазнаецца згаданая мясцовасць, Шамякін будзе ў Церусе звычайную вясковую хату, куды пастаянна прыежджае з сям’ёю на лета прыкладна да сярэдзіны 1960-х гг. Гэта надзвычай плённыя гады ў яго творчым жыцці. Менавіта ў Церусе напісаны раманы “У добры час”, “Крыніцы”, “Трывожнае шчасце”, “Сэрца на далоні”. Сюды пастаянна прыежджалі госці – калегі-пісьменнікі: рускія, якія ехалі з Ленінграда адпачываць у Адэсу і Крым, і ўкраінскія – тыя падарожнічалі на Балтыку, у Ленінград і Маскву. Асабліва часта заязджалі ўкраінскія пісьменнікі – заўсёды шумныя, гаманкія, дасціпныя, падобныя да запарожскіх казакоў. Мне добра запомніўся Сцяпан Алейнік – паэт-сатырык і вялікі гумарыст у жыцці, аўтар сцэнарыя папулярнай кінастужкі “Сабака Барбос і незвычайны крос” Леаніда Гайдая. Заўсёды вясёлы Алейнік, падобны да Тараса Бульбы, асабліва любіў нашу сям’ю, прыежджаў у Церуху з жонкай і прыёмнай дачкой Алесяй. Мы ў сваю чаргу, наведваючы Кіеў, спыняліся дома ў Алейнікаў, якія жылі на галоўным праспекце сталіцы Украіны – Крашчаціку.

Разам з гасцямі ладзіліся рыбалкі, паходы ў лес па ягады і грыбы. Асабліва Шамякіны любілі “частаваць” экзотыкай: вазілі на адно з азёраў, дзе рос вадзяны арэх *чылім*: плады ў яго чорныя, калючыя, а вараныя на смак вельмі падобныя да харчовых каштанаў.

У творах, напісаных Шамякіным у 1950–1960-я гг., праз мастацкі тэкст свеціцца радасць жыцця, прага творчасці, шчасце як гармонія, якую магчыма – тады ён верыў у гэта – ажыццявіць і ў чалавечым грамадстве.

Гады паездкаў у Церуху – літаральна кожным летам – былі гадамі поўнага, абсалютнага шчасця, якое толькі можа быць у жыцці чалавека. Адчуванне шчасця вынікала і з назіранняў за зменаў ў краіне, і з уласных творчых сіл, славы, уключанасці ў эліту грамадства, і з сямейных радасцяў. Але ў немалой ступені яно звязвалася з яшчэ непарушнай пупавінай яднання з прыродай, з вёскай. Успаміны пра вясковае маленства і найлепшую творчую пару ў Церусе Іван Шамякін назаўсёды захаваў у сваім сэрцы як самае дарогае ў жыцці.